

ARKEOLOGI I EKEBY

Till dig som är skolelev

En spännbuckla, ett sorts smycke från vikingatiden. Den berättar om hur människorna var klädda.

En glasbit från Syrien. Den berättar om hur människor reste och handlade.

Foto: Gabriel Hildebrand, SHMM.

Vad är arkeologi?

Arkeologer jobbar med att ta reda på hur människor levde för länge sedan. Det gör man genom att gräva i jorden och undersöka de saker som människorna lämnat kvar. Det är lätt att tro att arkeologernas bästa fynd är guld och häftiga svärd men de bästa sakerna är de som berättar mest. Vissa av föremålen som arkeologen gräver upp hamnar på museum. Det är för att sakerna inte tillhör en enda person, utan vi äger dem tillsammans. Alla vi som bor i Sverige har rätt att lära oss om vår historia.

Foto: Christer Åhlin, SHMM.

Ett keramikkärl. Det berättar om hur människorna lagade mat och vad de åt.

Foto: Sara Kusmin, SHMM.

Spiralen av brons talar om att människorna kunde olika hantverk.

FAKTA

Stenåldern 13.000—1700 f.kr

De första människorna kommer hit. Man jagar djur och samlar mat i naturen. Människorna tillverkar redskap av sten, ben, trä och horn. Mot slutet av stenåldern börjar man odla och bygger små bondgårdar där man bor tillsammans med tama djur.

En yxa från
stenåldern som kallas
för båtyxa.

En spiral av brons.

Bronsåldern 1700—500 f.kr

Genom att byta bärnsten, skinn och päls får människorna tag i brons. Det är en metall som man använde för att göra redskap, vapen och smycken av. Mest känt från bronsåldern är hällristningarna, alltså bilder man knackat och ristat in i berget.

Järnåldern 500 f.kr—1050 e.kr

Nu bor många människor på bondgårdar och arbetar med att odla och sköta djuren. Man begraver sina döda på gravfält och bygger gravar av sten. Det är någon gång under järnåldern som människorna börjar tro på Oden, Tor, Freja och de andra fornnordiska gudarna. Den sista delen av järnåldern kallas för vikingatiden.

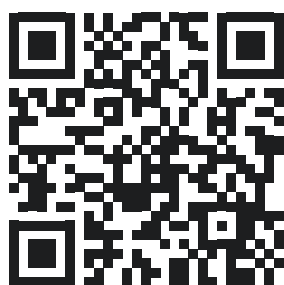
Det här har vi grävt helt på egen hand! Nej då, såklart inte. Vi hade aldrig klarat oss utan våra duktiga grävmaskinister!

Ekeby kyrka

Här har vi våra verktyg

Här sållar vi jorden och letar efter fynd

Ajabaja, här har någon glömt sin jordhög! Det ska vara snyggt på utgrävningsplatsen!

Hur såg det ut?

På Arkeologgruppens youtube-kanal finns en video från utgrävningen. Skanna QR-koden med kameran i din telefon för att komma dit eller be en vuxen om hjälp.

Här står Sigrid, Ola och Tobias och funderar. Man har bara en chans att gräva så det gäller att tänka i förväg och planera så att allt blir rätt.

Hjulspår efter skottkärran, tungt!

Den här stenen finns i Gamla Uppsala i landskapet Uppland. I Uppland finns flest runstenar i hela världen! På runstenen står det:

"Sigvid, Englandsfararen, reste denna sten efter Vidjäv, sin far..."

Den här stenen finns i Ekeby kyrka. Den är från vikingatiden men det finns inga runor på den.

Människorna berättar

Under forntiden var det inte särskilt vanligt att skriva. Det var mycket vanligare att berätta saker för varandra, till exempel genom sagor och sånger. Under vikingatiden lät språket annorlunda mot hur vi pratar och man använde ett helt annat alfabet. Därför kan det vara svårt att läsa runstenar. Runor och runstenar är de enda texterna vi har kvar idag som människorna själva har skrivit ner. Tack vare runstenarna känner vi till exempel till många vikingatida namn. Men runstenarna berättar bara lite. Därför är det viktigt att arkeologi finns. Arkeologerna gräver och forskar för att ta reda på hur människorna levde genom att studera gamla platser och saker.

Vill du veta mer? Vikingarnas alfabet kallas för Futharken. På nätet finns massa bra information. Be din lärare eller en annan vuxen om hjälp.

Arkeologer måste vara redo för alla väder!

Vad hittade arkeologerna i Ekeby?

Alldeles intill Ekeby kyrka hittade vi en bondgård från vikingatiden. Eller ja, det som fanns kvar av den. På gården fanns flera hus. Vissa har man bott i och vissa hur har använts för hantverk eller som förråd.

Vi vet inte vilka människorna var som bodde här men genom att undersöka de saker som de lämnat kvar har vi lärt oss mer om hur de levde. Till exempel lärde vi oss att de vävde tyg, att de sysslade med handel och att de åkte skridskor på vintern. På gården bodde inte bara människor utan också deras djur. Här fanns bland annat kor, hästar, får, getter, grisar och en katt.

På bilden undersöker vi en skärvstenshög. Den är från bronsåldern och man kan säga att det är en hög av trasiga stenar. Stenarna har varit nära eld och blivit så varma att de spruckit, något som vi arkeologer kallar för skärvsten. Att hitta saker från bronsåldern är lite ovanligt i den här delen av Sverige.

Visste du att?

Vikingarnas ord för fönster, *vindöga*, finns faktiskt kvar i det engelska språket.

Vad heter fönster på engelska?

Såhär kunde ett hus se ut under järnåldern.

Vikingatidens hus

Man kan tro att det är lätt för en arkeolog att hitta ett stort hus men det är faktiskt lite knepigt. Tänk dig att ett hus står ute i naturen i tusen år utan att någon tar hand om det. Tillslut faller det ihop och ruttnar.

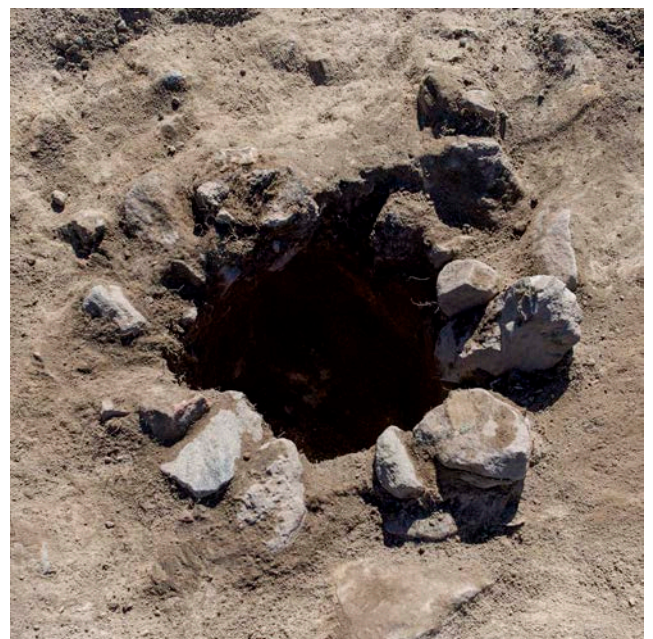
Det enda som fanns kvar av husen i Ekeby var stolphålen. Ett stolphål är precis vad det låter som: ett hål i marken där det stått en nedgrävd stolpe av trä. Stenarna runt omkring har hjälpt till så att stolpen inte ska vingla. Stolparna bar upp talket och mellan dem stod väggarna. Väggarna var byggda av trä eller lera.

I husen kunde det finnas flera rum men oftast bodde hela familjen i samma. Det fungerade som kök, vardagsrum, arbetsrum och sovrum. Mitt i rummet fanns en eldstad som gav värme och ljus. Här samlades familjen på kvällarna för att äta och umgås. Uppe vid taket fanns ett fönster som släppte ut röken. Det kallades för vindöga. Elden var både livsviktig och livsfarlig. En olycka med eld kunde leda till katastrof.

Bara stolphålen finns kvar av husen. De ser ut som mörka fläckar i marken.

När fläckarna bildar mönster kan man börja misstänka att ett hus har stått på platsen. Ser du mönstret?

Nu är stolphålet tömt på jord. Mellan stenarna har trästolpen stått nedgrävd.

Vad åt man?

I vikingarnas skafferi fanns många saker. Allra vanligast var korn. Av korn kunde man göra mjöl, gröt och öl. Maten tillagades över elden. Som kastrull använde man en kittel av järn eller kruka av lera. Man kunde också laga mat i en kokgrop. Då grävde man en stor grop i marken som man fyllde med varma stenar. Maten slog man in i ett litet paket och lade ner i gropen. Det kunde till exempel vara en lax eller en köttbit. Gropen täcktes över och maten tillagades långsamt. Efter flera timmar hade stenarna svalnat och maten var redo att ätas! När sten hettas upp på det här sättet kan den spricka och bitarna kallar vi för skärvsten. I Ekeby har vi hittat flera ton skärvsten så här har det lagats mycket mat! I familjens sopor har vi hittat fiskfjäll så vi vet att de åt mycket fisk till middag. De åt också kött från gris och ko.

Visste du att man bara åt med kniv och sked under vikingatiden? Det dröjer flera hundra år innan man börjar använda gaffel.

I vikingarnas skafferier...

fanns bland annat ärtor, bröd, ost, linfrön, hasselnötter, äpplen, sill, raps, lök, ägg, bladselleri, morötter, rädisa, torsk, vete, honung, fläder, kirskål, dill, senap, rättika, kvanne, hallon, koriander, mynta, vitkål, smör, makrill och lax.

Men hur vet vi det?

Skelett från djur berättar om vilka djur som fanns på gården. Ibland är djurbenen rester efter slakt och har alltså blivit middag till familjen.

Eftersom faten, skålarna och kopparna är gjorda av lera fastnar det lätt matrester. Ett laboratorium kan analysera keramikbitarna och hjälpa oss se vad keramiken använts till.

I jorden gömmer sig många små frön och växtdelar. Därför samlar vi in påsar med jord som labbet får analysera. Då kan vi se vad som odlats på gården.

Var det verkligen så?

Det finns många myter om vikingatiden. Alltså sånt som man kanske tror är sant men som inte är det. Den vanligaste myten är att vikingarna hade horn på sina hjälmar. Det stämmer inte! Det är också många som tror att vikingarna var krigare och bara slogs hela dagarna. Det stämmer inte heller. Det vanligaste jobbet under vikingatiden var bonde. Att samla mat och sköta gården var jätteviktigt!

Inga horn!

Så här kunde en riktigt fin hjälm se ut under järnåldern. Den är dekorerad med vackra mönster och mytiska bilder. Tack till Christian Gill i sällskapet Uttaharjar!

Vikingarnas resor

En sak som många vet om vikingatiden är att vikingarna åkte iväg i sina båtar, ut i världen för att röva och plundra. Men hur gick det till egentligen?

Att människor reste ut i världen under vikingatiden är såklart helt sant. Men det har man gjort tidigare också. Under stenåldern och bronsåldern har människor rest runt för att upptäcka nya platser. Men en sak som händer under vikingatiden, som får stor betydelse, är att man lär sig segla. Tidigare har man fått ro sin båt och alla som provat på att ro vet att det snabbt blir jobbigt. Därför blev det mycket enklare att resa långt när man hade ett segel och lät vinden göra jobbet.

Visste du att det var ovanligt att vara en riktig viking? Egentligen är det bara de människorna som reser iväg som är vikingar. Det kallades att "dra i viking". De allra flesta människorna som levde under vikingatiden var alltså inte vikingar.

På resorna kunde vikingarna köpa och sälja saker. Vissa rövade och plundrade, vissa tog jobb som soldater. Andra gjorde ännu hemskare saker. En del vikingar blev rika genom att röva bort människor och sälja dem som slavar. Även här hemma i nordnorden fanns människor som ägde slavar. Ett äldre svenskt ord för slav är träl. I vikingastaden Birka har man hittat kedjor och bojor som trälarna låstes fast med.

Att resa på den här tiden var svårt och krävde noggrann planering. Till exempel måste man veta hur mycket mat och vatten man behöver ha med sig för att klara resan. Havet i sig kunde vara läskigt eftersom att man trodde att hemska varelser och monster gömde sig i djupet. Det fanns heller inga riktiga kartor så det kunde vara svårt att hitta rätt väg.

Bytt är bytt!

Under vikingatiden använde man oftast inte pengar utan det enklaste var att byta saker med varandra. Vikingarna som reste iväg tog med sig bärnsten och varma pälsar från Skandinavien och sålde eller bytte mot andra varor ute i Europa. Det kunde till exempel vara vackra tyger, glaspärlor eller silvermynt. I Sverige har vi hittat tusentals silvermynt från vikingatiden som är prydda med arabisk text. Mynt var något nytt för vikingarna men man lärde sig snabbt att mynt kunde bytas mot nya dyrbara saker.

Vikingatida silvermynt

Foto: Gabriel Hildebrand, SHMM.

Mynten fungerade annorlunda då mot vad de gör idag. Idag vet vi exakt hur mycket ett mynt är värt för att det står till exempel 1 krona eller 5 kronor på myntet. Men på vikingatiden var det myntets vikt som talade om hur mycket det var värt. Man fick därför ha med sig en liten våg med två vågskålar. I ena skålen lades en vikt och i den andra lade man mynten. När vågskålarna var på samma nivå hade man betalat tillräckligt med mynt. Ibland behövde man lägga i ett och ett halvt mynt i vågskålen och då klippte man helt enkelt myntet i två bitar.

Tänk om man skulle behöva göra det i kassan på mataffären idag?

På gården i Ekeby har vi inte hittat några mynt men vi hittade tre vikter. Det visar att människorna som bodde här höll på med handel. Exakt vad de köpte och sålde vet vi inte. Inte heller om de faktiskt var vikingar. Kanske reste de ut i världen, kanske tog de emot människor som reste hit?

En av vikterna som hittades i Ekeby. Den är ungefär lika stor som en spelkula.

En vikingatida sax.
Den kallas för sisare.

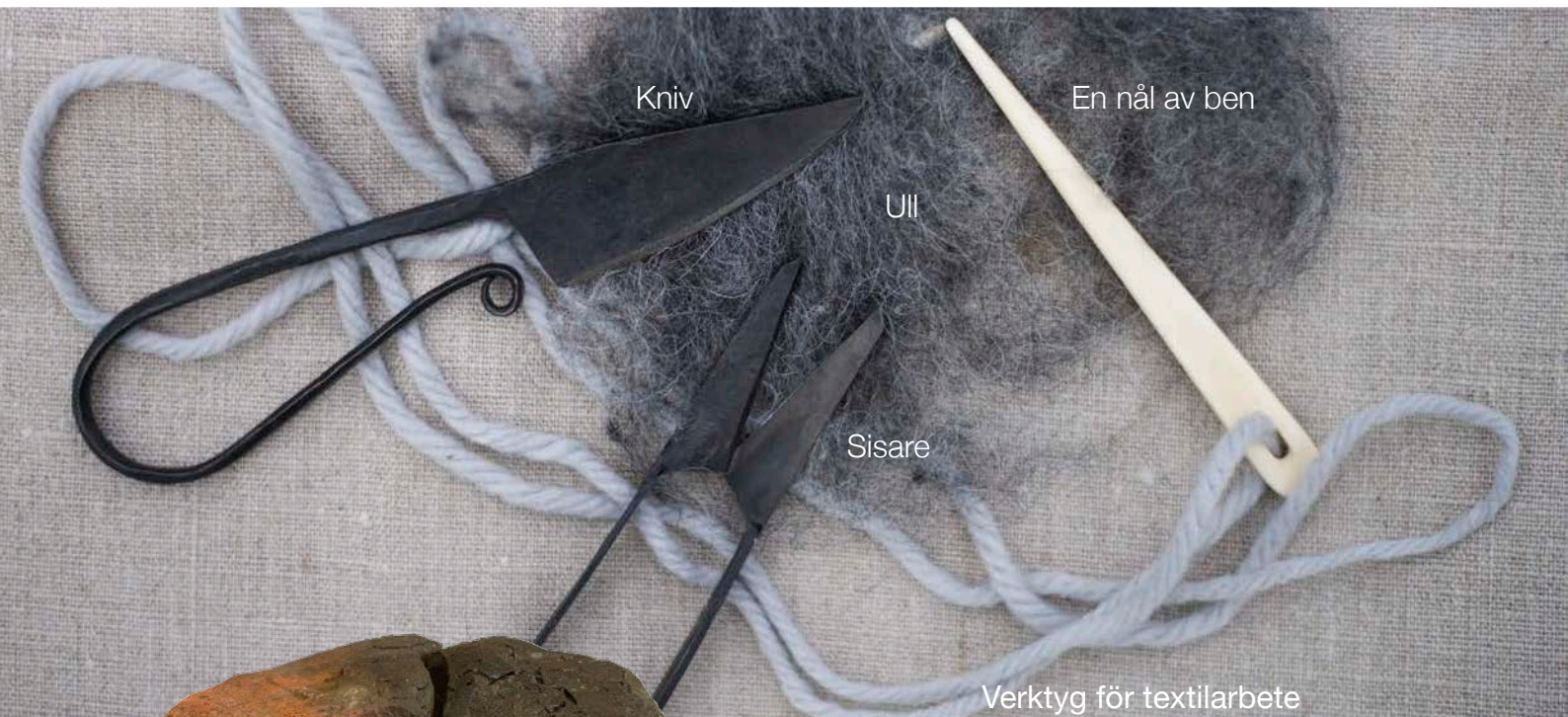
Vad jobbade man med?

Nu har vi lärt oss att det vanligaste jobbet var bonde. Det var människorna i Ekeby också. Familjen jobbade tillsammans för att ta hand om sina grödor och sina djur. Under vikingatiden fanns inga skolor. Barnen på gården fick hjälpa till med de uppgifter som de klarade av. Det var föräldrarnas uppgift att lära barnen allt de behövde för att klara sig.

Man behövde kunna ganska mycket. Till exempel bygga ett staket, stoppa strumpor, mjölka kor, göra upp eld och bota hosta.

På gården i Ekeby hittade vi keramik, alltså bitar av till exempel en kruka, en tallrik eller en mugg. Man tillverkar keramik av lera som knådas och formas till rätt form. Sen bränner man keramiken i en stor ugn tills leran blir stenhård. Kanske har keramiken tillverkats på gården men den kan också ha köpts av någon annan. Keramik var väldigt användbart och viktigt. I stora grytor kokades maten över elden. I förråden sparades mat i krukor och i korgar. På bilden ser du en bit av det som varit botten på en stor kruka. Kanske har det varit mat i den?

En vävtyngd från ett av husen i Ekeby

I ett av husen hittade vi flera vävtyngder. De hörde till gårdens vävstol och användes för att väva tyger. Det vanligaste var att använda ull från gårdens får eller lin från odlingarna för att väva ylle och linne. Med hjälp av växter kunde man färga tygerna i olika färger. Under vikingatiden gillade man mönster, även om det var lite knepigare att få till. Ser du att vävtyngden är stämplad med flera kors? Det vet vi att man också gjorde i vikingastaden Birka.

Vi hittade också en glättsten. Det är ett verktyg av sten som användes när man tillverkade keramik av lera. Den lena stenen gnuggades mot leran för att göra den jämn. Glättstenar användes också som strykjärn för tyg. Man behövde faktiskt inte värma stenen utan den gnuggades hårt mot tyget tills skrynklorna försvann.

Glättsten

Men hade man kul då?

Man kan lätt tro att livet måste ha varit tungt och slitsamt och jobbigt under järnåldern. Hade man aldrig kul? Jo, det är klart man hade.

I Ekeby har vi hittat en sak som visar att barnen i familjen inte bara behövde göra nytta hela dagen. I en grop full av djurben fanns ett ben som såg lite annorlunda ut. Det är nämligen en skridsko! Inte så lik de skridskorna som vi är vana vid idag. Den kallas för en islägg. Man kunde knyta fast isläggen under skon men den som var riktigt skicklig kunde åka helt utan snören. Med hjälp av en lång pinne eller en käpp tog man sig runt på isen.

En islägg från Ekeby!

En annan sak som vi vet att vikingarna gillade var att spela spel.

I Ekeby har vi inte hittat några spelpjäser men det har man gjort i till exempel vikingastaden Birka. Ett spel som vi vet att man spelade under vikingatiden heter Hnefatafl (uttalas: nefataffel). Det är lite likt schack. Hnefatafl kan man spela genom att rita linjer i sanden och använda stenar som spelpjäser så kanske har det spelats även i Ekeby?

Den gröna lilla figuren på bilden är en kopia. Den riktiga spelpjäsen kan du se på Historiska museet i Stockholm. Den är hittad i Birka. Kanske har den använts för att spela Hnefatafl.

Gissa föremålet!

Vad är det här?

- 1. En nyckel till en kista.
- x. En skruvmejsel.
- 2. En sked man stoppar i örat.

Det här är guden Frej. Honom
bad man till för att det skulle
växa på åkrarna och att djuren
skulle få många ungar.

Vilka gudar trodde man på?

Under forntiden trodde man på många olika gudar. Vi känner inte till alla. De vi vet mest om är gudarna man trodde på under vikingatiden. Den nordiska mytologin är lite lik den grekiska där man hade olika gudar som styrde över olika saker. I Norden kallas den högsta guden för Oden. Honom känner man igen på att han bara har ett öga. Det andra lämnade han i kunskapens brunn och Oden vet därför allt. Gudinnan Idun har ett äppelträd där äpplena ger evigt liv och ungdom. De andra gudarna äter av hennes äpplen och blir därför aldrig gamla. Guden Tor känns igen på sitt röda skägg. I bältet hänger hammaren Mjölner. I havet lurade Ran. Den som skulle ut och resa bad Ran om lugna vatten. Två av de viktigaste gudarna var Frej och Freja. De såg till att naturen var i balans och att gården fick goda skördar. Om Frej eller Freja blev arga kunde det leda till svält.

I byarna och på gårdarna runt om i Sverige har man trott på gudar men också på olika väsen. Överallt hittar arkeologer spåren efter människornas tro. Till exempel i stolphålen i deras hus. Där kan vi hitta föremål, till exempel ett mynt, keramik eller smycken. Genom att lämna en liten gåva när man byggde huset hoppades familjen på att huset skulle skyddas.

I gravarna hittar vi också föremål. Det kan vara saker som den döde behöver i livet efter detta, till exempel en kniv, mat, kläder eller till och med sin hund. Vikingatidens människor trodde att man kunde hamna på lite olika ställen efter att man dött. Om man var krigare hamnade man antingen hos Oden i Valhall eller hos Freja i Folkvang. Den som drunknade på havet togs omhand av Ran. Man kunde också hamna i Helgafell, det heliga fjället. Där väntade alla ens döda släktingar kring eldstaden och man skrattade och åt god mat tillsammans. Familjen i Ekeby begravde sina döda på ett gravfält nere vid sjön. Gravarna finns kvar idag och ser ut som små kullar i gräset. Lite senare bygger Ekebyborna en kyrka bredvid gravfältet och man begraver de döda på kyrkogården istället.

Rätt svar:

2. En sked man stoppar i örat!

Ja, det är faktiskt sant. Det här är en örslev och den användes under vikingatiden för att göra rent öronen (och kanske näsan?). Just den här örsleven har hittats i vikingastaden Birka.

Ren som en viking?

Under vikingatiden levde en man som hette Ahmad ibn Fadlan. Han bodde i staden Bagdad. Ahmad reste mycket och på en av sina resor träffade han på ett gäng vikingar. Han tyckte att de var lite underliga och skrev ner vad de gjorde. Till exempel skriver han om hur vikingarna gjorde när de tvättade sig. Vikingarnas ledare fick börja. Han blev serverad ett stort fat med vatten som han tvättade ansikte och händer i. Han kammade sitt hår och sitt skägg. Sen snöt han sig och spottade i vattnet. Fatet gick sen vidare till nästa person som gjorde likadant. Och sen till nästa och nästa. Tillslut hade alla tvättat sig i samma snoriga vatten. Ahmad tyckte därför att vikingarna var ganska snuskiga.

Vad händer med Ekeby nu?

Utgrävningen är helt klar och vi arkeologer är tillbaka på kontoret. Nu jobbar vi på att skriva ner allt vi lärt oss om Ekeby. Vi tvättar fynden rent från jord och lera så att vi kan studera dem ordentligt. Vi skickar våra prover till olika laboratorium. Man kan säga att det är som att bygga ett jättestort pussel. Varje liten bit är viktig för att förstå hela bilden.

På platsen som vi grävt på ska det bli nya hus där nya familjer ska bo.

Ag

EKEBY

